

Mysterie: de dood van baljuw Jan

Aan docenten:

Het overkoepelende doel van deze mysterie is dat leerlingen bronnen moeten gebruiken om motieven van verschillende personen uit meerdere standen te achterhalen en te vergelijken. De bronnen geven zowel de context (de fragmenten uit het boek van Maarten Prak) als de levenshouding en meningsvorming van de verschillende standen in een (fictieve) stad rond 1300 weer (zie de fictieve bronnen van personen).

De mysterie past bij de eerste deelvraag van de Historische Context Steden en burgers; de periode 1050-1302. Deze mysterie laat vooral zien dat de opkomst van de stad/omgeving leidde tot politieke en economische spanningen tussen de adel en patriciërs enerzijds en de boeren en ambachtslieden anderzijds. De leerlingen verdiepen zich in de spanningen die ontstonden tussen de verschillende standen in de opkomende steden. Daarbij speelt het begrip standplaatsgebondenheid een rol.

Boek:

Prak, M., *Stadsburgers. Stedelijk burgerschap voor de Franse Revolutie* (Amsterdam 2019).

Bronnen:

De bronnen met de even nummers zijn gebaseerd op het boek van Maarten Prak, maar fictief.

De bronnen met de oneven nummers zijn fragmenten uit het boek van Maarten Prak. Af en toe zijn zinnen aangepast. Er zijn meer oneven dan even nummers.

Leerdoelen:

- De leerling moet kunnen benoemen dat er met de opkomst van steden politieke en/of economische spanningen tussen de adel, patriciërs en de stedelijke burgerij (stadsbewoners: 'vrije boeren' en ambachtslieden/gilden leden) ontstonden;
- De leerling kan deze spanningen concreet maken door de standplaatsgebondenheid van verschillende standen en personen te beschrijven en toelichten hoe deze zich tot elkaar verhielden;
- De leerling kan toelichten welke ontwikkelingen tot deze spanningen hebben geleid.

Printen:

De volgende pagina's, het opdrachtenblad en de 31 bronnen enkelzijdig printen. Idealerweise zijn de bronnen, strookjesvorm, geknipt en opgenomen in een envelop. Deze worden per duo of groepje van drie aan leerlingen uitgedeeld.

Suggesties voor werkwijze of alternatieven:

- Er kunnen enkele bronnen worden weggelaten om de opdracht in omvang te verkleinen.
- Laat de leerlingen zoveel mogelijk bronnen gebruiken om hun argumenten te ondersteunen.
- Wijs aan ieder groepje leerlingen een persoon/gilde toe om de schuld of onschuld te beargumenteren.
- Laat de leerlingen onderscheid maken in bronnen die achtergrond informatie geven en in bronnen die specifieke informatie geven over één persoon/gilde. Daardoor moeten leerlingen bewuster omgaan met het analyseren van bronnen.
- De opdracht kan over meerdere lessen worden verspreid.

Site-noot:

De dader zal of de daders zullen worden veroordeeld voor de koninklijke rechtbank, omdat een zaak als deze niet lokaal kon of mocht worden opgelost. Zolang de dader(s) niet van adel zijn, zou deze in ieder geval de doodstraf krijgen.

Mysterie: de dood van baljuw Jan

Situatie omschrijving: 1300, in een stad ergens in Vlaanderen.

Het was al een langere tijd onrustig in de stad. Door de geruchten dat er binnenkort een leger van Filips IV van Frankrijk de stad in zou komen werd de sfeer op straat steeds grimmiger en liepen de spanningen tussen de inwoners op. De meningen waren verdeeld over graaf Gwijde van Dampierre en de door hem aangestelde baljuw Jan. Nachten op rij waren er opstootjes. Toen de baljuw zich op een avond naar zijn huis begaf, kwam hij terecht in een van deze opstootjes. In alle drukte en chaos werd hij opeens op zijn achterhoofd geraakt door een houten knuppel. Toen de menigte uiteen was gestoven bleek hij op slag dood te zijn.

Wie de dader was of daders waren is tot op de dag van vandaag onbekend. Onderzoek heeft de volgende bronnen opgeleverd (zie de envelop). Het is aan jullie om op basis van deze bronnen te onderzoeken wie de verantwoordelijke is of verantwoordelijken zijn voor de moord.

1. Wie zijn mogelijke daders en wat zijn hun motieven? Noteer daarbij de nummers van de gebruikte bronnen.

2. Wie is volgens jullie verantwoordelijk voor de dood van baljuw Jan? Noteer daarbij de nummers van de gebruikte bronnen.

3. In hoeverre zijn jullie het eens met de stelling: De dood van baljuw Jan is een gevolg van politieke/economische spanningen die ontstonden tussen de standen door de opkomst van de steden.

2. Graaf Gwijde van Dampierre: Ik ontving het nieuws dat mijn baljuw Jan is gedood toen ik ver buiten de stad in mijn eigen burcht was. De onrust aldaar is ontstaan toen de stad rechten verkregen heeft. Daarmee werden de inwoners te invloedrijk en machtig en wilden zij meer en meer. Hij had al lang de rust moeten herstellen door hard op te treden, maar helaas.

6. Koning Filips IV van Frankrijk, leenheer van graaf Gwijde van Dampierre: Dat de baljuw van graaf Gwijde van Dampierre dood is, is niet mijn verantwoordelijkheid, maar die van mijn leenman. De baljuw was trouw aan graaf Gwijde van Dampierre, maar mijn graaf was allesbehalve trouw aan mij. Hoe kan ik mijn zonen dit land nalaten, als het verkocht wordt aan stadsbewoners?

4. Koopman Frederik: Jan is een onwaardig man! Met de stadsrechten van afgelopen maanden riskeert hij een belegering van de stad door de leenheer van zijn graaf. Een leger buiten de stad, wie moet daaraan denken? Dan ben ik nog niet begonnen over zijn familieleger in het stadsbestuur doordat hij tijdelijke ambten vervangt met zijn eigen bekenden. Kunt gij mij uitleggen waarom zijn neefje van buiten de stad beter dan ik weet wat de stad nodig heeft?

24. Koopmansknecht Isaac: Na het afbouwen van de stoffenmarkt die avond werd het opeens onrustig op het marktplein. Groepen mensen liepen heen en weer over het plein en her en der gingen mensen op de vuist. Ik herkende wat gezichten uit de stad en zag ook een groep goedgeklede inwoners voorbij komen. Ik besloot een kijkje te nemen. Echter, terwijl ik terugliep stoven mensen uiteen en lag er een lichaam op de grond. Het was dat van de baljuw.

10. Bankier Lodewijk: De baljuw had veel eerder en veel strenger moeten optreden tegen de oproepkraaiers. Dan was de rust wedergekeerd. De rechten die hij voor de stad had verkregen waren zeer gunstig om de stad welvarend te maken en om deze te beschermen tegen dreiging van buiten.

8. Roeland, meester kramer: Dat Jan dood is aangetroffen is een schande! Zijn nieuwe wetten hebben de stad, haar inwoners en de omliggende landsdelen veel voorspoed gebracht. De nieuwe belastingen, waarover anderen zich beklagen, komt de gehele stadsgemeenschap ten goede. De privileges om jaarmarkten te mogen houden en het bouwen van de stadsmuur, de bestrating en veiligheid, doen de handel opleven.

12. Kramerleerling: Dat inwoners klaagden over de nieuwe belastingen is onbegrijpelijk. Gezien de dreiging van het leger van de graaf is het noodzakelijk om de stad te beschermen en verdedigen. Gaan bakkeleien heeft geen zin, we moeten onszelf beschermen.

22. Meester-bakker Johan: Jan was een ramp voor onze stad. Al jaar en dag leveren wij, namens het bakkersgilde, de beste leden voor de schutterij en we dragen daarmee bij aan de veiligheid van en binnen de stad. Maar de dank voor onze bijdrage ontbreekt, wij krijgen er niets voor terug! Geen Gilde in deze stad krijgt inspraak in het stadsbestuur, terwijl de stad zonder onze inspanningen niets is! Wij, de ondernemende inwoners van de stad, zien onszelf niet terug in het stadsbestuur, terwijl hij zijn neef een belangrijke post gaf in de raad. Nog even en zijn gehele familie maakt de dienst uit. Om dit voorkomen dienen er een aantal zetels in het stadsbestuur altijd toe te komen aan vooraanstaande Gildeleden!

14. Meester-rijtuigmaker Jon Dear: Een maand terug had ik een verzoekschrift ingediend opdat inwoners van deze stad zekere voorrechten zouden genieten wanneer zij als leerling aan het werk wilden bij een gilde, boven van buiten de stad afkomstige personen. De gehele gemeenschap van stadsburgers, waartoe alle gildeleden én stadsbestuurders behoren, hebben hiervan profijt! Tot op de dag vandaag heb ik nog steeds niets gehoord; het lijkt wel alsof baljuw Jan het niet wilde weten!

18. Leerling rijtuigmeester: Als jongeling bij een gilde is het hard werken om het ambacht naar behoren uit te oefenen en meester te worden. In een stad vol vreemden zoals deze, is de concurrentie nog groter. Zolang vreemden mogen toetreden tot de gilden is het voor jongelingen zoals ik haast onmogelijk om aan de bak te komen.

26. Bakkersknecht Thomas: De onlusten binnen de stad komen de handel niet ten goede, maar die Jan komt de stad al helemaal niet ten goede. Ik was die avond op het marktplein, maar pas de volgende dag werd mij verteld dat Jan was dood geslagen. Ik heb van horen zeggen dat die rijke kooplui er achter zitten.

20. Meester-slager Maria: Sinds baljuw Jan in de stad is aangesteld, is het aantal belastingheffingen zo sterk toegenomen dat de belastingdruk voor inwoners onredelijk is geworden. En er worden geen vertegenwoordigers van de gilden betrokken bij vaststelling van deze belastingen. Namens het slagersgilde is er een verzoekschrift ingediend tot inzage van de stedelijke boekhouding. Nu we nog geen reactie hebben moeten we wel vermoeden dat hij zich schuldig heeft gemaakt aan corruptie.

1. Stadsopstanden waren gericht tegen twee tegenstanders. Plaatselijk daagden burgers de stedelijke elites uit. Ze waren niet per se gekant tegen een elitebewind als zodanig, maar wel eisten ze meer transparantie en verantwoording, en in het algemeen een bestuur dat handelde in het belang van de gemeenschap als geheel, niet slechts van een kleine fractie daarvan. Naar buiten toe drongen de burgers aan op de autonomie van hun gemeenschap ten opzichte van de regionale en nationale overheden. In deze laatste strijd werkten ze vaak juist samen met plaatselijke elites, die hetzelfde programma van stedelijke autonomie onderschreven. Waar dit soort conflicten elkaar kruiste, kon de spanning binnen de coalitie van burgers en elite hoog oplopen. Vanuit het oogpunt van de burgers draaide het bij beide soorten conflicten echter in wezen om hetzelfde: het scheppen van politieke ruimte waarin zij als burgers hun stem met succes konden verheffen om meer handelingsvrijheid voor zichzelf op te eisen. In een opmerkelijk aantal steden is ze dat inderdaad gelukt.

16. Kleermaakster Brigitta: Ik weet niet wat ik vind van de dood van baljuw Jan. Het is spijtig aangezien hij de zelfstandigheid van vrouwen in deze stad heeft vergroot. Dat deed hij door het verbod op te heffen om vanuit huis te verkopen. Tegelijkertijd moesten we voor deze zelfstandigheid ook betalen in de vorm van nieuwe belastingen.

3. Een baljuw trad op als de vertegenwoordiger van de graaf. Burgers waren betrokken bij het bestuur van de stad, maar altijd onder het gezag van de graaf of andere edelman. Pas in de tweede helft van de twaalfde eeuw ontstonden geleidelijk stedelijke instellingen. De baljuw speelde een sleutelrol in deze ontwikkeling, die echter ook steunde op veranderingen in de samenstelling van de plaatselijke elite. Een nieuwe groep kwam op, bestaande uit kooplieden en bankiers. We zouden ze 'patriciërs' kunnen noemen.

5. Een volgend kenmerk is dat in het stadsbestuur of de stedelijke raad meestal ook op een of andere manier maatschappelijke organisaties vertegenwoordigd waren, doorgaans gilden.

7. In veel Europese steden vertoonde het stadsbestuur een aantal vergelijkbare kenmerken. Zo bestond het overal uit een aantal instellingen, om de macht te spreiden en controle op de uitvoerende macht te waarborgen.

9. Stadsbesturen kwamen in Europa tot stand op grond van oorkonden, opgevat als een soort stedelijke grondwet. In veruit de meeste gevallen lag het hoogste plaatselijke gezag bij een raad met een tiental (of enige tientallen) leden. Dergelijke raden ontstonden doorgaans in de Middeleeuwen als gevolg van informele bijeenkomsten, waar de plaatselijke uitvoerende macht advies en legitimiteit zocht bij vertegenwoordigers van de stedelijke gemeenschap. Dit soort stedelijke overheden diende dus niet alleen verantwoording af te leggen aan de vorst, maar tegelijkertijd ook aan de eigen burgers.

11. De Volle Middeleeuwen hebben dus aan latere eeuwen een aantal stedelijke instellingen nagelaten. En hoewel het slechts een beperkt aantal instellingen betrof, bestond er zo veel variatie in de verhoudingen tussen die vaste onderdelen, dat zowel burgers als elite vaak bijzonder veel waarde hechtten aan het specifieke geheel van instellingen zoals dat in hun eigen stad tot stand was gekomen.

13. Een ander kenmerk is dat de meeste van deze instellingen een aanzienlijk aantal leden telden, wat een verscheidenheid aan meningen mogelijk maakte. Sommige ambten waren misschien voor het leven, maar veel stedelijke ambtsdragers moesten na een korte periode van een, misschien twee jaar alweer aftreden om een machtsmonopolie in handen van een enkel individu te voorkomen.

15. Vrijwel overal rekruteerden stedelijke raden hun leden uit een betrekkelijk klein aantal, veelal vooraanstaande families. Tussen zittende leden van de stedelijke raden bestonden tal van familiebanden: zwagers, schoonvaders, ooms en neven konden tegelijkertijd in functie zijn.

17. Raadslidmaatschap leverde, hoe tijdrovend ook, doorgaans geen ander inkomen op dan een bescheiden beloning voor deelname aan de vergaderingen. Tijdgenoten gaven bovendien de voorkeur aan welgestelde politici, vanuit de overweging dat die minder snel zouden bezwijken voor de verleiding van corruptie.

23. Ten tweede: ondanks de soms povere geldelijke vergoeding vonden families uit de elite het prestige en de macht van deze stedelijke bestuursambten buitengewoon aantrekkelijk, niet in het minst vanwege de mogelijkheden tot corruptie. Oligarchie was de regel.

35. Stedelijke overheden waren machteloos zonder actieve betrokkenheid van burgers. Er moest bijvoorbeeld maatschappelijke draagvlak zijn voor belastingheffing.

21. Twee conclusies over maatschappelijke klasse in het stadsbestuur lijken onvermijdelijk. Ten eerste: zitting nemen in stedelijke raden en het bekleden van aanverwante ambten in de stedelijke overheid was voor de gewone burger niet weggelegd. Het waren tijdrovende bezigheden zonder geregelde bron van inkomsten. Bovendien probeerden families uit de elite (of patriciaat) deze ambten voor zichzelf op te eisen door mechanismes te installeren om de toegang (voor andere) te beperken – meestal met succes.

19. Van de elfde tot de veertiende eeuw zette de (half)adel de toon: een groep families die hun economische macht ontleenden aan het bezit van onroerend goed in de stad en op het platteland. In Holland vermengden adellijke families zich met stedelijke raadsleden, vermoedelijk oorspronkelijke onvrije dienstlieden van de graaf van Holland, tot een reeks families die de plaatselijke politiek domineerde, vaak aangeduid als 'patriciaat'.

25. Elk stadsbestuur beweerde op de een of andere manier representatief te zijn, ook al rekruteerden de plaatselijke bestuursorganen hun leden uit een beperkt aantal families. Die aanspraken op representativiteit kenden in hoofdzaak twee argumenten. Ten eerste: zij waren zelf ook burgers en 'weerspiegelden' dus de burgergemeenschap. bestuursambt. De korte ambtstermijnen van veel stedelijke ambten betekenden bovendien dat plaatselijke politici regelmatig weer genoeg moesten nemen met de status van 'gewoon' burger (en dat zij daarmee uiteindelijk gelijk waren aan alle anderen). Ten tweede hadden zij bij hun ambtsaanvaarding een eed afgelegd om de gemeenschap als geheel te dienen.

27. Te oordelen naar de overgeleverde archieven hadden burgers en plaatselijke autoriteiten in de stad vooral contact met elkaar door middel van verzoekschriften, vaak ingediend door de gilden. Honderden van deze gildeverzoekschriften zijn bewaard gebleven, maar nog veel meer zijn er verloren gegaan, want afgewezen verzoekschriften werden meteen vernietigd. Vele ervan behelzen een verzoek tot wijziging van de gildevoorschriften, meestal vanwege een aanpassing aan nieuwe omstandigheden. Opmerkelijk genoeg probeerden de gilden hun zaak doorgaans te bepleiten vanuit de gemeenschap van stadsburgers waartoe zowel zij als de stadsbestuurders behoorden.

29. Verzoekschriften kwamen voor in heel middeleeuws en vroegmodern Europa en zeker niet alleen in een stedelijke omgeving. Elke sociale klasse maakte gebruik van deze mogelijkheid om grieven te uiten en aan te dringen op maatregelen. Plaatselijke overheden zagen verzoekschriften als integraal onderdeel van hun bestuurlijke procedures.

31. Vaak hadden verzoekschriften betrekking op praktische problemen van individuele personen, maar ze konden ook collectief worden ingediend, zoals in Amsterdam veelvuldig gebeurde, en meer principiële kwesties aan de orde stellen, zoals inzagerecht in de stedelijke boekhouding, de regulering van de plaatselijke economie, enzovoort. Duidelijk is dat verzoekschriften bijzonder geschikt waren als instrument om stem te geven aan de politieke opvattingen die bij de burgerij leefden.

33. Belastingheffing was het gevoeligste punt in de betrekkingen tussen burgers en overheden. Ook hier was de handelingsvrijheid van burgers van cruciaal belang. Belastingheffing houdt in dat burgers afstand doen van een deel van hun inkomsten in ruil voor diensten die de overheid verleent.